

DE „SMÅ HISTORIER“
OG LÆSEREVOLUTIONEN I 1700-TALLET

FRA BOGTRYKKER JOACHIM WIELANDT
TIL BOGTRYKKER J.R. THIELE

AF

HENRIK HØRSTBØLL

De „små historier“ blev som betegnelse taget i anvendelse af professor Rasmus Nyerup i slutningen af 1700-tallet og begyndelsen af 1800-tallet til kategorisering af almuens århundredgamle morskabsbøger. Ved sin rekonstruktion af almuelæsningen tog han udgangspunkt i et salgskatalog fra bogtrykker Joachim Wielandts enke, som i 1730'erne blandt andet reklamerede med „adskillige smaa Historier, som findes udi Frue Wielands Bogtrykkerie“. ¹ Det udvalg af historier, som Nyerup i 1816 sammenfattende beskrev i bogen *Almindelig Morskabslæsning i Danmark og Norge igennem Aarhundreder*, fik afgørende betydning for dannelsen af en dansk historisk folkebogstradition, og dermed fik Nyerups arbejde også central betydning for opfattelsen af, hvilken karakter den ikke-religiøse, folkelige læsning havde haft i Danmark før det 19. århundrede. ²

Forestillingen om en *læserevolution* i det 18. århundrede er derimod af nyere dato og fortrinsvis knyttet til tysk boghistorie med navne som Rolf Engelsing og Rudolf Schenda. Bag kategorien gemmer sig det bibliografiske faktum, at tysk bogproduktion voksede voldsomt i anden halvdel af 1700-tallet. Væksten modsvarede et forøget bogforbrug og ændrede læsevaner, og den påvirkede muligvis selve læsningens karakter. ³

¹ Optrøkt af Rasmus Nyerup i tidsskriftet *Iris* marts 1795, s. 227–229.

² R. Paulli, „Folkebøgernes Historie“ i J.P. Jacobsen, J. Olrik, R. Paulli: *Danske Folkebøger* vol. 13, Kbh. 1936.

³ En aktuel præsentation og diskussion ved Robert Darnton, „History of Reading“ i Peter Burke ed.: *New perspectives on Historical Writing*, Oxford 1991 s. 144. Ligeledes ved Charlotte Appel: 'Bogmarkedets og læsningens historie ca. 1500–1700 i nyere europæisk forskning. En introduktion.' *Fund og Forskning* 32, 1993, s. 220–24.

Også i Danmark kan en voldsom kvantitativ vækst i bogproduktion og bogforbrug spores i det 18. århundrede. Således har Harald Ilsøe i sin bog om bogtrykkerne i København vist, hvorledes bogtrykkeriernes antal voksede to 1/2 gang, mens trykkapaciteten firedobledes mellem ca. 1730 og 1800. En potentiel vækst på 400% i denne periodes trykproduktion i København, mens provinsbogtrykkets moderne genembrud fandt sted i samme periode – dog fortrinsvis efter 1770.⁴

Baggrunden og forudsætningen for den voldsomme ekspansion på markedet for bogtryk i anden halvdel af 1700-tallet var de foregående to århundreders etablering af et dansksproget, trykt kommunikationssystem. Den forøgede anvendelse af det trykte medie i 1700-tallet knyttede an til bogtrykkerkunstens eksisterende, danske skriftkultur, og relationen mellem traditionsanvendelse og traditionsfornyelse i indholdet af de bøger, som under det trykte medies ekspansion i det 18. århundrede stod til rådighed på markedet for dansksprogede tryk i små formater, kan give et fingerpeg om karakteren af læserevolutionen i det 18. århundrede.

Hvilken rolle spillede de „små historier“ på det ekspanderende litterære marked? Indebar læserevolutionen et brud med det traditionelle folkelige bogtryk, hvis udgivelseshistorie rakte tilbage til begyndelsen af 1700-tallet eller måske endda længere tilbage? Blev de gamle, overskuelige historier, som var opdelt i mange små adskilte afsnit, der kunne læses stykkevis og delt, erstattet af andre litterære former under læserevolutionen, eller havde de „små historier“ lod og del i det litterære markeds vækst i det 18. århundrede og begyndelsen af det 19. århundrede i Danmark?

Rasmus Nyerups samtidige klassifikation og historiske indramning af de „små historier“ som almuens morskabslæsning grundlagde ikke blot en kulturhistorisk interesse i det folkelige bogtryk, men udsprang også af en interesse i den folkelige læsnings modernisering. Rasmus Nyerup ønskede faktisk en „læserevolution“, og hans traditionsdannelse må behandles på den baggrund.

Tradition og fornyelse – et eksemplarisk eksempel

En række oktavtrykte kongekrøniker med titlen *En kort Levnets Beskrivelse Over alle Kongerne udi Dannemark, ligesom de efter deris Orden fra den*

⁴ Harald Ilsøe: *Bogtrykkerne i København ca. 1600-1810*. Kbh. 1992, s. 234-35. Erik Dal: *Dansk Provinsbogtryk gennem femhundrede år*. Esbjerg 1982, s. 71.

NB. Disse 3. Himmelsblaa Løver paa en guld Bødd, betyde de 3 Strømme, som er Øresund, Belt, og Meddelshafns Sund.

En kort *Levnets Beskrivelse* over alle Kongerne udi Danmark, ligesom de efter deris Orden fra den første Konge Dan, indtil den sidst regierende og senest afsløde store Konge Fridericus IV høystlowlig Ihukommelse, hinanden have i Regieringen efterfuldt. Kiøbenhavn 1732.

første Konge DAN, ... hinanden have i Regieringen efterfuldt repræsenterer ikke blot den store historie eller Danmarks historie på markedet for de „små historier“ fra det 18. til det 19. århundrede. De indkredser også nogle nøglepersoner vedrørende det folkelige bogtryk og det litterære markeds vækst i det 18. århundrede: Dels bogtrykkere fra Wielandts enke til J.R. Thiele og dels professor Rasmus Nyerup.

Bogtrykkeren Joachim Wielandts enke, Inger Vindekilde, udsendte i 1732 den lille krønike på 28 blade i København.⁵ På det første opslag ser man rigets grundlægger og navngiver, Dan 1. med kongekrone, magtens sværd og rigets skjold. Tre århundreder adskiller dette billede fra den første bog, som vi kender trykt på dansk sprog – Gotfred af

⁵ Bibl. Dan. III. sp. 15.

Ghemens Danske Krønike, eller Rimkrøniken fra 1495, men hverken illustrations- eller trykkeskikkelsen står de særligt langt fra hinanden.

Indholdsmæssigt er der også en forbindelse, omend den er indirekte. En tekstsammenligning godtgør, at den levnedbeskrivelse over de danske konger, som Wielandts enke udsendte i 1732, var en let revideret version af Roskildeboghandleren og bogtrykkeren Jens Sørensen Nørnissums *En kort Dansk Krønike... Fra Kong Dan den Første... indtil Denne nærværende Tid*, som var udkommet i 1645, og som kendes i en række genudgivelser i 1640'erne og i 1650'erne.⁶

Nørnissum havde indtaget det marked for kortfattet dansksproget kongekrønike, som var blevet ledigt efter at Rimkrøniken ikke længere blev genudgivet i 1600-tallet.⁷ Efter at Arild Huitfeldt havde udsendt sin store Danmarks Riges Krønike, forekom Rimkrøniken vel forældet, og samtidig var Huitfeldts solide kvartbind dyre. Nørnissum var resolut gået på rov hos Huitfeldt, og han kombinerede sin fangst med Saxo's tekst og med Rimkrønicens tidsregning. Resultatet udsendte han som en overkommelig oktav på 72 blade. En version blev endda gennemillustreret med små simple træsnit af de enkelte konger. Det var den illustrerede udgave af krøniken, som blev suppleret med levnedbeskrivelser af de senest afdøde konger og relanceret af Wielandts enke.

Hvad var baggrunden for at 1600-tallets billigbogshistorie udkom i revideret form her i 1732?

Set i det store historiske perspektiv befandt det danske landbrugs-samfund sig i en situation, som man i dag ville betegne som en økonomisk krisetilstand. Godsejerne fik en politisk håndsrækning ved indførelsen af Stavnsbåndet i 1733. Den pietistisk-religiøse modebølge var på sit højeste, og på markedet for småtryk udkom så mange forskellige

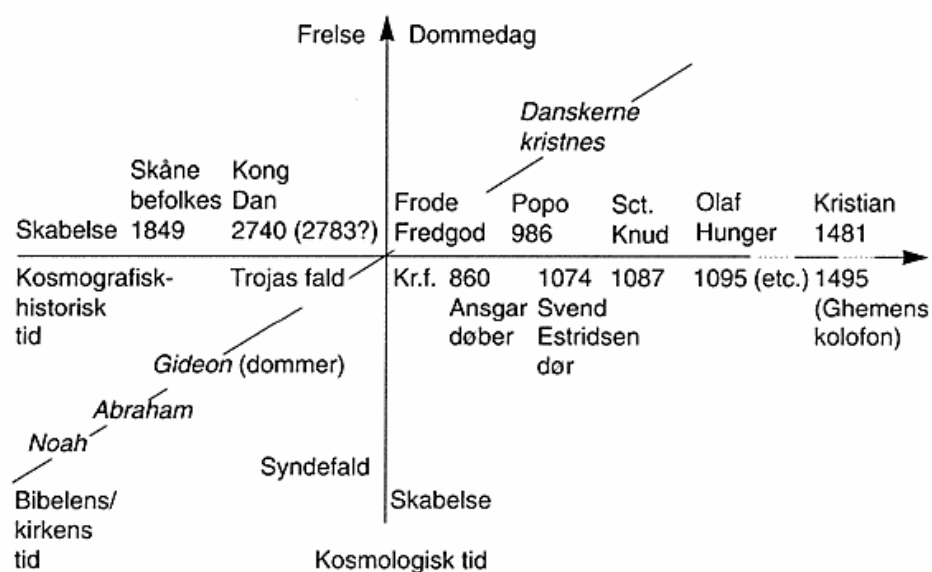
⁶ Bibl. Dan. III. sp. 14. *En Kort Dansk Krønike Indeholdendis noget af det fornemmeste/ som sig haffver tildraget/ Under Danmarckis Konger/ Saa oc Hvor længe hver aff dennem hafver regeret/ Oc Til hvad Tid/ De deris Regiment hafver fuldendet/ Fra Kong Dan den Første/ Aff hvilcken Danmarck sigis at hafve sin Begyndelse oc Naffn/ Indtil Denne nærværende Tid/ den meenige Mand til Nytte oc Gaffn/ Aff Voris Danske Historier oc Antegnelser uddragen/ Ved Jens Søffrensøn Nør-Nissom/ Boghandler udi Roeskild. Tryckt udi Kiøbenhaffn/ Aar 1645. 8° 72 bl.* En ny udgave blev udsendt allerede samme år. Optrykt 1649. Genudgivet i en forøget version med træsnitsportrætter Kbh. 1655. Udgave uden træsnit 1659. Desuden kendes et eksemplar trykt uden år.

Troels Dahlerup har præsenteret Jens Sørensen Nørnissom i „Den folkelige Danmarkshistories Fødsel“ *Skalk* 1986, nr. 6, s. 18–26.

⁷ Bibl. Dan. III. sp. 21. Den sidste udgave af Rimkrøniken er fra 1613.

titler inden for emnegruppen bøn- og opbyggelseslæsning som hverken før eller siden i århundredet. Midt under den økonomiske lavkonjunktur og den pietistiske højkonjunktur fik historieskrivningen om Danmark et nyt gennembrud: Ludvig Holbergs *Danmarks Riges Historie* udkom i tre store smukke kvartbind med forfatterens kobberstukne portræt, og det første bind udkom hos Johan Jørgen Høpfner i 1732. At Inger Vindekilde på samme tid udgav den korte levnedbeskrivelse over alle kongerne udi Dannemark var muligvis inspireret heraf.

Bogtrykker Høpfner havde i 1731 overtaget stillingen som kongelig Bogtrykker og 1. universitetsbogtrykker fra Wielandts enke, som derefter mestendels ernærede sig ved at udgive aviser og småtryk til et bredt marked.⁸ På den baggrund er det ikke utænkeligt, at hun i 1732 udgav de 28 illustrerede oktavblade om de danske konger som et modtræk i „billigbogsformat“ til Holberg og Høpfners store historiebogsprojekt. Men hvor Holbergs værk i 1732 rummede en reel fornyelse i forhold til Arild Huitfeldt, der gentog levnedbeskrivelsen Nørnissums tekst og Rimkrønikens historiske univers:

Den historiske kosmologi hos såvel Rimkrøniken som Jens Sørensen Nørnissums krønike samt levnedbeskrivelserne fra Wielandts enke.

⁸ Harald Ilsøe 1992, s. 109-110

Ideen med en kongekrønike i ultrakort billigbogsformat med enkle, men talrige træsnit slog an. Den anonyme levnedbeskrivelse blev genudgivet og ajourført igennem 1700-tallet. I 1750 fulgte hun succesen med den forkortede og anonyme Nørnissum-tekst op ved at udsende den uforkortede version med Nørnissums navn på titelbladet.⁹ Den kender man kun i den selvsamme udgave, mens den illustrerede levnedbeskrivelse bed sig fast på markedet fra det 18. til det 19. århundrede.¹⁰ Træsnittene blev slidt op og erstattet med nye, og teksten blev suppleret med de aktuelle konger.

I et salgskatalog fra Johan Rudolph Thieles trykkeri fra det første årti af 1800-tallet finder man således til den beskedne sum af 12 Skilling igen *Alle danske Kongers Levnedbeskrivelser med deres Portrætter*.¹¹ Det var en let revideret udgave af 1732-versionen fra Wielandts enke. Levnedbeskrivelsen var sandsynligvis blevet ajourført og udgivet i slutningen af 1700-tallet, da Slaget på Rheden ikke er nævnt, men teksten er helt solidarisk med traditionen.

Den næste – og sidste – overleverede version af *Danske Kongers Levnedbeskrivelser*, trykt i Thieles trykkeri 1816, var helt anderledes. Ikke i form – men i indhold. Med 1816-udgaven blev århundreders kontinuitet i den folkelige repræsentation af Danmarkshistorien brudt.

Præsentationen af bogen og fornemmelsen af den, når man holdt den i hånden, var ikke ny. Illustrationsmaterialet blev stadig genbrugt, og supplerende kongeportrætter blev skåret i gammel stil. Men teksten var helt nyskrevet. Eksempelvis blev *Holger Danske* som noget nyt introduceret under kong Godfreds levnedbeskrivelse:¹²

⁹ I moderniseret sprogdragt „med en liden Continuation indtil 1746“, oktav, 64 bl. uden træsnit.

¹⁰ Ajourførte udgaver efter 1732: (-Chr.6.) Kbh. 1738, 1741, (-Fred.5.) Kbh. 1750, 1756, U.St. 1765, (-Chr.7.) 1767, og Kbh. uden år. Thieles udgave vendte titlen om fra „Alle Kongerne udi Danmark“ til *Alle danske Kongers Levnedbeskrivelser, udi samme Orden, som de i Regieringen have efterfulgt hinanden, fra kong Dan til vor nuværende allernaadigste Konge; tilligemed enhvers velstukne Portræt. Forfattede efter manges Begiæring. Andet, meget forbedrede Oplag. Kiøbenhavn. Trykte og tilkiøbs hos Joh. Rud. Thiele i store Helliggejstsstræde No. 150 og 151. [mellem 1797 og 1806] (8° 40 bl.). Ny og forandret udgave fra Thieles Bogtrykkeri 1816.*

¹¹ Katalog trykt på nogle ledige sider i *Den over hele Jorden bekjendte store Hexemester Dr. Johan Fausts saare mærkværdige Levnetsløb ... Til kjøbs i store Helliggejstsstræde No. 150-151, s. 31-32.*

¹² 1816 udg. s. 16.

„Efter gammel Ammestuesnak er Holger Danske ikke rigtig død, men ligger i Dvale i en Høj i Jylland; og naar først Danmark er sin Undergang saa nær, at Tyrken vander sin Hest i Viborg Sø, skal han pludselig komme frem til Landets Frelse.“

Nogle få sider længere fremme bragte præsentationen af Harald Blåtand og Dannevirke en anledning til at citere Laurids Koks århundredgamle Dannevirke-sang „Danmark dejligst Vang og Vænge“: Ledet er af lave! – men „Fik vi Ledet hængt til rette/ Landet skulde vi tætte“.

Dannevirke-symbolikken var således bragt på bane og kunne frit tages i brug under biograferingen af Christian 7., hvor fremstillingen kulminerede i en euforisk beskrivelse af slaget på Københavns red i 1801.¹³

„Og Britten skuer det Dannevirke/ Som værner om By og om Rige;
Han mærker, det ikke blir Børneleg/ Mod Nordens Kæmper at krige.
/.../

Tre fire Britter mod hver Dansk! / Dog, Britterne lidet til fromme,
Den Danske vil heller mandelig døe/ End fra sit Banner rømme.“

Baggrunden for denne national-patriotiske modernisering af kongekrøniken var enkel: teksten var blevet gennemskrevet af professor Rasmus Nyerup, således som det fremgår af hans selvbiografi, hvor det lille tryk er medtaget i fortegnelsen over hans skrifter.¹⁴

At dømme fra overleveringen af disse småtryk blev Nyerups indsats slutpunktet på en flerhundredårig udgivelsestradition af kongekrønike i oktavformat. Samtidig kan man se Nyerups indsats som begyndelsespunkt for en ny type folkelig historieskrivning i det 19. århundrede.

Rasmus Nyerup og „de små historier“

I 1816 udsendte Nyerup ikke alene den moderniserede version af *Alle Danske Kongers Levnedbeskrivelse*. Han udgav også bogen *Almindelig Morshabslæsning i Danmark og Norge igennem Aarhundreder*, der var resultatet

¹³ 1816 udg. s. 53-57. cit. s. 55-56.

¹⁴ „Danske Kongers Levnetsbeskrivelse, udg. med Fortsættelse. 1816“ (C.L. Ström ed. *Professor og Ridder Rasmus Nyerups Levnetslöp beskrevet af ham selv – efter hans Död udgivet med tilhørende Bilag*. Bilag R, s. 154.). Titel efter det anonyme titelblad: *Danske Kongers Levnetsbeskrivelser i den orden, som de i Regjeringen have fulgt efter hinanden, fra Kong Dan til vor nuværende Konge; tilligemed enhvers Portræt*. Nyt, forøget Oplag. Kjøbenhavn 1816. Tilkjøbs hos Boghandler O. Hegelund paa Børsen No. 22. s. 62: Trykt i Thieles Bogtrykkeri. 62 paginerede sider, 8°.

Danske Kongers Løvnetsbeskrivelser i den Orden, som de i Regjeringen have fulgt efter hinanden, fra Kong Dan til vor nuværende Konge; tilligemed enhver Portræt. Nyt, forøget Oplag. Kjøbenhavn 1816. Tilkjøbs hos Boghandler O. Hegelund paa Børsen No. 22.

af tredive års arbejde med de „små historier“, som han også betegnede „det danske bibliothèque bleue“, „folkebøger“ eller „almuens morskabslæsning“.

Første gang Rasmus Nyerups interesse for almuelæsningen havde sat sig et trykt spor, var i foråret 1789:

I det store historiske perspektiv var det umiddelbart før, tæppet gik op for Generalstændernes forsamling og det skelsættende politiske teater i Frankrig. I det københavnske perspektiv var publikum rystet af *Holger Danske* – en operaforestilling, som med libretto af Jens Baggesen gik over scenen på Det kongelige Teater nogle få gange i april, hvor den

gav anledning til såvel en Holgerfejde som en Tyskerfejde, således som det er blevet klarlagt i *Dansk Identitetshistorie*.¹⁵

Men Baggesens *Holger Danske* affødte også et indlæg fra Rasmus Nyerup i det toneangivende månedsskrift *Minerva*.¹⁶

„Nu, da Baggesen har givet os den Wielandske Holger Danske, begynde skikkelige Folk igien at erkyndige sig om hin Ridderroman, der fordum moroede Konger, Fyrster og Riddermænds Mænd, men nu ved Tidens Længde var nedsiunket til blot at være Lecture for Bønder, Kielderfolk og dem i Nyboder.“

Der var ingen sammenhæng mellem Baggesens *Holger Danske* og den krønike, som på dansk havde båret navnet *Olger Danske* i en lang udgivelseshistorie siden 1534.

Nyerup anvendte den manglende sammenhæng til en spektakulær modstilling af det litterære publikum, som havde fået Baggesens *Holger Danske* på Det kongelige Teater, og *Olger Danskes* læsekreds, som Nyerup allerede i *Minerva* beskrev som bestående af bønder, kælderfolk og 'dem i Nyboder'.

Med artiklen om *Olger Danske* til månedsskriftet *Minerva* indledte han sine historiske undersøgelser af en række bogtryk, som han medvirkede til at kanonisere til „Folkebøger“ i det 19. århundrede, og fra begyndelsen lagde han afstand til bøgerne både i socialt rum og i historisk tid. Det var hans udgangspunkt, at historierne repræsenterede almuelæsning først og fremmest på landet, og at de i byen kun var kendt blandt de laveste sociale lag. I en række artikler om almuelæsning i *Iris* og *Hebe* fra 1795–96 blev beretninger fra hele landet indkaldt som dokumentation af den antikvariske underholdningslitteraturs faktiske forekomst og udbredelse.

Selv tog han, som indledningsvis omtalt, sit udgangspunkt i salgslisten vedrørende „små historier“ fra Wielandts enke fra anden halvdel af 1730'erne. Fortegnelsen var det på markedet synlige resultat af bogtrykker, boghandler og avisudgiver J. Wielandts udgivelsesprojekt vedrørende 30 „små historier“, som det efter flere års ihærdige forsøg

¹⁵ Ole Feldbæk og Vibeke Winge: Tyskerfejden 1789–1790. Den første nationale konfrontation, *Dansk Identitetshistorie* II, Kbh. 1991, s. 39–56.

¹⁶ „Om en gammel Udgave af Holger Danskes Krønike i Kammerherre Suhms Bibliothek“ *Minerva* I, 1789, s. 404–407.

var lykkedes ham at få et 20-års-privilegie på i 1727¹⁷. Året efter brændte de „små historier“ og hele den øvrige virksomhed sammen med en stor del af København. Men han begyndte forfra og fik i 1729 sine privilegier udvidet og fornyet for sig selv, sin hustru og sine arvinger. Året efter døde han, og kataloget fra enken giver således et indblik i såvel 1720'ernes som 1730'ernes marked for historier.¹⁸

De titler, der er kursiveret i den følgende gengivelse af kataloget fra 1730'erne, var således omfattet af Wielandts privilegie-ansøgninger i 1720'erne:

Efter de latinske titler følger:

<i>Assenaths Historie</i>	1 Mk.	2ß
<i>Keyser Carls Historie</i>		6ß
<i>Olger Danskes historie</i>		7ß
<i>De 7 Vise Mestere</i>		6ß
<i>Octavianus</i>		5ß
<i>Ugelspeyls Historie</i>		6ß
<i>Vilbaldus</i>		6ß
<i>Grisillis</i>		2ß
15 Ulykker i et Huus		2ß
Lystig Selskab		3ß
<i>Den Bayerske Robinson</i>		4ß
<i>Almazonte eller den forstandige Kone</i>		1ß
Tidernes Forandring		1ß
<i>Melusinæ Historie</i>		1ß
<i>Den Skønne Magelonæ</i>		4ß
<i>Hr. Vigelois Historie</i>		3ß
Skytten Bryde		2ß
Comoedie om Lyveren		12ß
Anhang til samme Comoedie		10ß

¹⁷ „saadan Kram er det, der skal soutenere den store Hasard og de store Omkostninger, der falder ved reelle og gode Bøgers Oplag“ argumenterede Wielandt forgæves (E.C.Werlauff, *Historiske Antegnelser til Holbergs 18 første Lystspil*, Kbh. 1858, s. 146. Argumentet blev en replik i Holbergs komedie „Barselstuen“)

¹⁸ Traditionen vedrørende Wielandts projekt er lang: Werlauff, 1858, s. 136–148. Camillus Nyrop: *Bidrag til den danske Boghandels Historie*, vol. 1. Kbh. 1870, s. 248 og 268–272. P.M. Stolpe: *Dagspressen i Danmark* vol. III, Kbh. 1881, s. 1–72. R. Paulli: „Folkebøgernes Historie“ i *Danske Folkebøger*, bd. 13, Kbh. 1936, s. 256–263. Ilsøe, 1992, s. 99–101 og 109–112.

Karrig Niding	4ß
Harlequins Barselgilde	3ß
<i>Kong Appolonius</i>	3ß
<i>Kong Laurins Krønike</i>	1ß
<i>Fortunati Pung og Ønske-Hat</i>	6ß
Alberoni Forslag om en Tyrke-Krig	4ß
Baron Theodor af Neuhofs Levnetsbeskrivelse	4ß
Ulfelds listige Practiquer	2ß
Kurze Nachricht aller Gebäude	
Rhetorica Laica & Pagana; det er Lægmands	
Talekunst og Bondens Veltalenhed	4ß
Den Spanske Don Pedro	2ß
Dito paa Vers	5ß
<i>Doct. Fausti Historie</i>	4ß
Det forunderlige Menniske	3ß
Doctor Hielpeløs	2ß
Rosenii Historie	4ß
Trøst for Hanrederne	2ß
Aarhus Tidsfordriv	1ß
Muusenes og Harernes Striid	1ß
Sæbyegaards Koe-Klage	1ß
Lykkens Hiul	1ß
<i>Josephs Historie</i>	1ß
Underlige Spørsmal	1ß
En Historie om 3de Brødre	1ß
Tobaks Discurser	4ß
Den leende Democritus	1ß
<i>Den lykkelige Engl. Lord Whittington</i>	1ß
<i>Den dyrekøbte Isabella</i>	2ß
<i>Alcimedes og den fromme Doucereuse</i>	1ß
En Klage-Vise om Brændeviins-slugen og	
Tobaks-brugen, item traurige Vinter og lystige Sommer	1ß
Mortens Gaasens Testamente	2ß
Harenes Klagemaal paa gl. Amager	1ß

Rasmus Nyerup forfulgte nu indholdet af denne liste bagud i tid, og han demonstrerede, hvorledes en grundstamme af Wielandts nytrykte „små historier“ allerede var blevet en del af bogtrykkets skriftkultur i Danmark i bogtrykkerkunstens første faser i 1500-tallet. Det var således resultatet af disse undersøgelser, han i 1816 samlede i *Almindelig Mor-*

*skabslæsning i Danmark og Norge igennem Aarhundreder*¹⁹, hvor han beskrev de „små historier“ som levn, der kun var læsestof for den yderste periferi af samtidens læsekultur. De repræsenterede en folkelig litterær arv, som stod over for og uden for den moderne verden og det aktuelle litterære marked.

Det var en tolkning, som i langt højere grad svarede til Nyerups oplysningsteoretiske og nationale, litteraturhistoriske behov end til de „små historiers“ faktiske anvendelse og udbredelse under det litterære markeds vækst og læserevolutionen fra det 18. til det 19. århundrede.

Mærkeligt var det, at han ikke i sit arbejde inddrog og anvendte sit kendskab til samtidens repertoire hos eksempelvis bogtrykker Johan Rudolph Thiele, som han kendte til – ja, direkte samarbejdede med. Mærkeligt var det også, at han ikke inddrog og omtalte de københavnske lejebiblioteker i sin undersøgelse af almuens morskabslæsning. Efter eget udsagn i anden sammenhæng kendte han udmærket deres bogbestand.²⁰ Hvis han havde gjort det, havde han nemlig genfundet en stor del af de traditionelle tekster og en stor del af den, efter hans opfattelse, isolerede almuelæsning som en levende tradition på byens marked for læsning under overgangen fra det 18. til det 19. århundrede.

Lejebibliotekernes læsestof og de „små historier“

Lejebibliotekernes markedsudbud rummer en væsentlig nøgle til indholdet af det litterære markeds og læsningens vækst fra anden halvdel af det 18. århundrede og ind i det 19. århundrede: Fra begyndelsen var der en snæver virksomhedsforbindelse mellem boghandel og leje-

¹⁹ Behandlet i: Hans Joachim Kreutzer: *Der Mythos vom Volksbuch*. Stuttgart 1977, s. 46–51. R. Paulli: „Folkebøgenes Historie“ s. 277–284 i *Danske Folkebøger fra det 16. og 17. Aarhundrede*, bd. 13, Kbh. 1936. En indirekte indfaldsvinkel i Jens Henrik Koudal: „Rasmus Nyerups visearbejde og folkeviseindsamlingen 1809–1821“ *Musik og Forskning* 8, 1982, s. 5–79.

²⁰ I sin selvbiografi genkaldte han sig – ikke uden nostalgisk overdrivelse – dagligdagen i København som nytitrejst student fra provinsen i 1776: „Den ene Middag spiste (jeg) Melkebrød, den anden Øllebrød, den tredje Boghvedegrød, den fjerde Øllegrød, og derpå igjen forfra. Saadanne Maaltider, hvorved min Udgift hver Gang var 4 Skilling, og i det højeste 6, nød jeg med særdeles Velbehag, og krydrede dem med at læse alskens Bøger fra Boghandler Buch's Lejebibliothek.“ *Rasmus Nyerups Levnetsløb* udg. af C.L. Ström, Kbh. 1829, s. 10.

bibliotek, hvortil føjer sig at lejebibliotekerne fungerede rent kommercielt inden for det litterære markedes muligheder og grænser:

Lejebibliotekernes ekspansion i det kontinentale Europa tog sin begyndelse i 1760'erne, og den vedblev, til de blev overhalet af nye bibliotekspolitiske tiltag i byerne i det 19. århundrede.²¹ Lejebiblioteker fulgte således bogproduktionens og læsningens vækst i det 18. århundrede, og sammenlignet med de større byer i de tyske stater var København ingen undtagelse på dette område. I København var de et markedsbaseret parallelfænomen til væksten i de eksklusive borgerligt-aristokratiske klubbiblioteker i den samme periode, og i modsætning til de sidstnævnte var det muligt for kvinder at bruge dem.

Boghandler P.A. Pripp undersøgte endda markedet for udlejning af bøger i København, før klubbibliotekerne kom på mode – og det ses på repertoirets karakter i det katalog, som han sendte på markedet i 1763.²² Lejebiblioteket var alene et supplement til salgskataloget, og han rettede først og fremmest sit biblioteksudbud mod et marked, som kunne efterspørge fransk og tysk læsning. Kun 59 af de 534 bøger, som kunne lejes, var dansksprogede, og af disse vejede krønike, politik, statsvidenskab og økonomi lige så tungt som fiktionslitteraturen. Lejevilkårene var også ganske skrappe, eftersom bogens hele værdi skulle deponeres hos Pripp under lejemålet, og 12% heraf, eller 4 skilling for bøger under 2 marks værdi, blev fratrukket i leje ved bogbytte eller ved bogaflevering. Eksperimentet blev fortsat – året efter udgav Pripp et selvstændigt lejebibliotekskatalog, hvor prisniveauet var halveret.

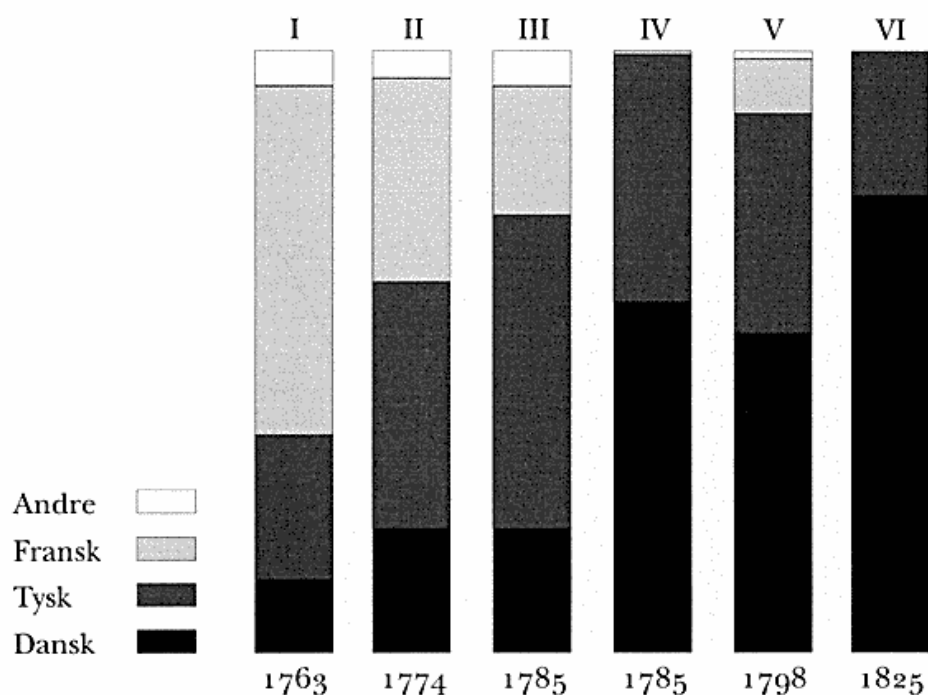
I 1770'erne fik lejebibliotekerne et større omfang. Samtidig med at biblioteket i Dreiers Klub – Klubben af November 1775 – blev grundlagt, finder man på det litterære marked lejekataloger fra H.C. Junge og C.L. Buch, som tilsammen udbød godt 1200 danske bøger, og i 1780'erne blev konkurrencen skærpet i hovedstaden, samtidig med at lejebiblioteker opstod i provinsen – således eksempelvis hos boghandler Chr. Iversen i Odense. Hvis man ikke var kvartals-abonnet (normalt

²¹ Alberto Martino: *Die Deutsche Leihbibliothek. Geschichte einer literarischen Institution (1756–1914)*, Wiesbaden 1990. Helge Nielsen diskuterede lejebibliotekerne – først og fremmest opinionsdannelsen omkring dem – i *Folkebibliotekernes forgængere. Oplysnings, almue- og borgerbiblioteker fra 1770'erne til 1834*. Danmarks Biblioteksforening, Kbh. 1960.

²² *Fortegnelse paa en Deel gode Danske, Tydske og Latinske deels godt indbundne og deels heftede Bøger med hosføyede Priser som ere til Kiøbs; tillige med en Deel Historiske, Franske og andre Bøger som ere til Leye i Boghandlingen udi mit iboende Huus i Silkegaden hos Peter Albrecht Pripp. Boghandler og Bogbinder i Kiøbenhavn. Aar 1763.*

ca. en rigsdaler pr. kvartal), kunne man leje stykvis, og lejeprisen var afhængig af bogens værdi – småtrykkene kunne man normalt læse for 2 skilling.²³

Den følgende oversigtstavle over den sprogekulturelle udvikling i et repræsentativt udvalg af kataloger fra københavnske lejebiblioteker tegner et ganske éntydigt billede af, at den relative andel af bøger på fransk var på retur til fordel for en to-sprogs kultur, hvor dansk blev dominerende i forhold til tysk fra slutningen af 1700-tallet.

Den relative fordeling af bøgerne efter sprog i seks københavnske lejebiblioteker:

- I. P.A. Pripps Lejebibliotek 1763. Bogbestand 534
- II. H.C. Junges Lejebibliotek 1774. Bogbestand 3000
- III. Ole Hegelunds Lejebibl. 1785. Bogbestand 3496
- IV. Venninghaussens Lejebibl. 1785. Bogbestand 1969
- V. L. Reistrups Lejebibl. 1798. Bogbestand 6503
- VI. Venninghaussens Lejebibl. 1825. Bogbestand 2761

Kilde: Lejebibliotekskataloger jvf. Bibl.Dan.IV 570-71.

²³ De nøjere vilkår og erstatningsforhold (normalt katalogværdien), lejetid (normalt en måned) mm. kan man få rede på forrest i hvert enkelt katalog.

Kataloger: jvf. Bibl.Dan. IV. sp. 570-71.

Fra begyndelsen var der ligevægt imellem udbuddet af underholdende historier (såsom skønlitterær digtning, romaner, rejseberetninger) og mere oplysende historie (krønike, levnedbeskrivelser, topografi og økonomi). I Venninghaussens lejev bibliotek blev antallet af historier i forhold til historie fordoblet i 1785 – og i 1825 var antallet af historier ca. seks gange så stort som antallet i emnekredsen historie.

Væksten i lejev bibliotekernes repertoire lå således inden for historier, romaner, komedier og rejsebeskrivelser.

Lejev bibliotekernes emnekredse:

Dansksprogede bøger

	1763: Pripp	1774: Junge	1776: Buch	1785: Venn.	1825 Venn.
A. Bøn og opbyggelse	1	13	20	22	10
B. Husholdning	0	51	25	52	63
C. Historie	27	205	207	325	307
D. Historier	27	275	317	659	1764
E. Periodica	4	56	35	48	21

Kilde: Lejev bibliotekskataloger jvf. Bibl.Dan.IV. 570–71.

Hvis man i 1774 besøgte H.C. Junges lejev bibliotek for at finde en historie, så ville man – ifølge kataloget – på hylden med historier kunne vælge imellem følgende, hvis de var hjemme:²⁴

258	Historien om Joseph Andrews og hans Vens Abrah. Adams Eventyr.	8 ^o .	4 Mk.
259	Historien om Lady Burton, en engelsk Fortæling	8 ^o .	2 Mk. 4ß
260	Historien om Keyser Carl Magnus	8 ^o .	1 Mk. 8ß
261	Historien om Cecilia, eller den ugudelige Datter	8 ^o .	4 Mk.

²⁴ Fortegnelse paa en Deel historiske, moralske, til de skjønnne Videnskaber, Oeconomien etc. henhørende Bøger i det danske, tyske, franske og engelske Sprog, som til Leye ere at bekomme hos H.C. Junge, boende i store Færgestræde No. 73. København, trykt Aar 1774.

262	Historien om Frøken Clarissa Harlove	8 ^o .	2 Mk.
263	Historien om Conquetten af Mexico, eller Indtagelsen af Nye Spanien, 2 Deele	8 ^o .	1 Rdl.
264	Historien om to unge Dreng	8 ^o .	1 Mk. 4β
265	Historien om Ernestine, af Madame Riccoboni	8 ^o .	2 Mk.
266	Historien om Fortunatus Pung og Ønske-Hat	8 ^o .	1 Mk. 8β
267	Historien om en Grækinde i de nyere Tider	8 ^o .	3 Mk. 8β
268	Historien om den tartariske Nations Krige	8 ^o .	2 Mk.
269	Historien om den skønne Magelone	8 ^o .	1 Mk.
270	Historien om Matrosen, som bliver Keyser i Muratapa	8 ^o .	3 Mk. 8β
271	Historien om det af sine Reysen saa kaldte forunderlige Menneske	8 ^o .	12β
272	Historien om de syv viise Mestere	8 ^o .	1 Mk. 4β
273	Historien om Keyser Octaviano, hans Frue og Sønner	8 ^o .	1 Mk. 8β
274	Historien om Kong Olger Danske	8 ^o .	2 Mk.
275	Historien om Osman den sædelige Barbar	8 ^o .	1 Mk.
276	Historien om Greven af P.	8 ^o .	4 Mk.
277-280	Historien om Pamela eller den belønnede Dyd. 4 Deele	8 ^o .	3 Rdl. 2 Mk.
281	Historien om Anti-Pamela eller den opdagede falske Uskyldighed	8 ^o .	3 Mk. 8β
282	Historien om de Romeres oprindelse og første Konge Romulo	8 ^o .	1 Mk. 8β
283	Historien om Kong Svend Tiugeskæg	8 ^o .	2 Mk. 8β
284	Historien om Uglspeil og Robert von Agerkaal	8 ^o .	2 Mk.
285	Historien om den unge Uglspeil, eller det slet opdragne Menneske	8 ^o .	2 Mk. 4β
286	Historien om Vilhelmine, eller den rige Kone i Amerika	8 ^o .	4 Mk.
287	Tre hundrede lystige Historier, eller Skiemt og Alvor	8 ^o .	2 Mk. 4β

Man kan sortere stablen i en stak bestående af 'romaner' fra det 18. århundrede (ikke mindst stildannelsen omkring den engelske bogtrykker, forlægger og forfatter Samuel Richardson's brevromaner *Pamela* og *Clarissa* og Henry Fielding's *Joseph Andrews*), af en stak 'historisk fremstilling' og endelig en stak af traditionelle små historier, men mere interessant er det faktisk, at sådanne klassifikationer og skel

var helt fraværende i lejebibliotekets nummerorden – og ikke mindst i lejebibliotekets præsentation af samlingen for kunden. Pant-beløbene, som også var erstatningsbeløb, viser ikke nogen klar prismæssig genreadskillelse. De demonstrerer proportionalitet mellem omfang og pris – firebinds udgaven af *Pamela* var en dyr sag.

Hvorledes tegner billedet sig, hvis vi tilføjer listen en kronologisk dimension? Konkurrerede gamle tryk med nye? Omorganiseret efter sidst kendte udgivelsesår tager listen af historier fra Junges lejebibliotek sig således ud:²⁵

283	Historien om Kong Svend Tiugeskæg	[Bibl.D.III 38]	1705
268	Historien om den tartariske Nations Krige	[Bibl.D.II. 557]	1706
284	Historien om Uglspeil og Robert von Agerkaal [Bibl.D. IV 516: før 1781 blot "trykt dette år". D.F.]		1724
271	Historien om det af sine Reysers saa kaldte forunderlige Menneske	[Bibl.D.IV 513]	1730
277-280	Historien om Pamela eller den belønnede Dyd. 4 Deele	[Bibl.D.IV 484]	1743-46
263	Historien om Conquetten af Mexico, eller Indtagelsen af Nye Spanien, 2 Deele	[Bibl.D.II 562]	1747
281	Historien om Anti-Pamela eller den opdagede falske Uskyldighed	[Bibl.D.IV 487]	1749
258	Historien om Joseph Andrews og hans Vens Abrah. Adams Eventyr	[Bibl.D.IV 483]	1749
287	Tre hundrede lystige Historier, eller Skiemt og Alvor	[Bibl.D.IV 509]	1749
272	Historien om de syv viise Mestere	[D.F.]	1755
266	Historien om Fortunatus Pung og Ønske-Hat	[D.F.]	1756
282	Historien om de Romeres oprindelse og første Konge Romulo	[Bibl.D.II. 480]	1758
285	Historien om den unge Uglspeil, eller det slet opdragne Menneske	[Bibl.D.IV 450]	1759
270	Historien om Matrosen, som bliver Keyser i Muratapa	[Bibl.D.IV 450]	1759
267	Historien om en Grækinde i de nyere Tider	[Bibl.D.IV 493]	1759
286	Historien om Vilhelmine, eller den rige Kone i Amerika	[Bibl.D.IV 450]	1761

²⁵ D.F. = Bibliografi i *Danske Folkebøger* ved J.P. Jacobsen, Jørgen Olrik og R. Paulli.
Bibl.D. = Bibliotheca Danica. Numrene 264 og 265 kender Bibl.D. ikke.

269	Historien om den skønne Magelone	[D.F.]	1761
261	Historien om Cecilia, eller den ugudelige Datter	[Bibl.D.IV 450]	1763
276	Historien om Greven af P.	[Bibl.D.IV 478]	1763
274	Historien om Kong Olger Danske	[Bibl.D.III 36]	1764
260	Historien om Keyser Carl Magnus	[Bibl.D.IV 500]	1765
262	Historien om Frøken Clarissa Harlove	[Bibl.D.IV 487]	1766
273	Historien om Keyser Octaviano	[D.F.]	1768
275	Historien om Osman den sædelige Barbar	[Bibl.D.IV 478]	1768
259	Historien om Lady Burton	[Bibl.D.IV 487]	1771

I udgivelsernes kronologi aftegner der sig ikke nogen genreopdeling. Junges historier fordeler sig fortrinsvis på årtierne mellem 1740'erne og 1770'erne, hvor gamle velprøvede historier blev udgivet sideløbende med nyoversættelser. Således var det også hos den københavnske boghandler C.L. Buch, hvis lejev bibliotek i Nørregade 245 har sat sig spor i et katalog fra 1776.²⁶

Springer vi ti år frem til hhv. Ole Hegelunds Lejev bibliotek og frem til Venninghaussens første samlede lejev bibliotekskatalog fra 1785, finder vi en vækst i oversat romanlitteratur repræsenteret i det billede, som lejev biblioteket tegner af læsningens marked, men vi finder stadig også *Uglspil* og *Fortunatus* og lignende.²⁷

Historiernes sammensætning ville også være uændret, hvis vi samme år – i 1785 – tog turen til Odense og søgte på hylderne i boghandler Iversens lejev bibliotek.

At lejev bibliotekernes udbud ikke indbyrdes afveg væsentligt sandsynliggør, at titlerne ikke var tilfældigt arvegods, men aktuelle og gyldige på lejev bibliotekets kommercielle betingelser og eksistensvilkår.

De var gyldige på et marked, som rummede en bred vifte af udbud, hvor levnedbeskrivelser, rejsebeskrivelser og topografiske beskrivelser stod stærkt repræsenteret ved siden af komediegenren og den nye digtekunst.

²⁶ *Fortegnelse paa Danske Bøger som til Leie ere at bekomme hos Boghandler C.L. Buch. Nørregade no. 245. Kbh. 1776.* Hos Buch kunne man udover *Olger Danske*, *Fortunatus*, *De syv vise Mestre* etc. også leje bøger som Johan Brunsmands *Køge Huskors*, *Dødedansen* og *Den Himmelske Herredag*.

²⁷ Det var ikke blot mængden af nyoversatte romaner, der voksede i 1780'erne og 1790'erne – mange gamle historier, blandt flere *Griseldis*, *Magelone*, *Uglspil* m.fl. oplevede nye oplag med kortere mellemrum end tidligere.

Venninghaussens Lejebibliotek havde så godt et greb om publikum, at man i 1825, fyrré år efter dets grundlæggelse, stadig kunne finde det på markedet. I dag kan man så besøge det i katalogets form og undersøge udviklingen i dets bogbestand. At antallet af danske bøger var blevet fordoblet i den mellemliggende periode, er ikke så overraskende som det forhold, at antallet af gamle titler, kendt bl.a. fra Wielandts katalog ovenfor, også var vokset. Udvidelsen af markedet for romaner og historier havde endnu ikke afskaffet de traditionelle „små historier“ i lejebibliotekets udbud.

Når man skifter synsvinkel i kommunikationskredsløbet fra lejebibliotekernes markedsudbud til trykkeriernes produktionssted, tegner følgende udvikling sig i produktionen af de „små historier“ – eksemplificeret ved fire af de store gengangere i repertoiret.²⁸

I det 18. århundrede rakte historierne trykkesteder fra Wielandts enke over Hans Jensen Graa (som sandsynligvis købte det Wielandtske trykkeri i løbet af 1760'erne) til J.R.Thiele. Derefter spredes trykkestederne mere – dels fordi provinsbogtrykkerne slutter sig til producenterne af „små historier“, og dels fordi de blev genudgivet i nye sammenhænge, efter at de var blevet opdaget som litteratur- og kulturhistoriske levn. Således påbegyndte Knud Lyhne Rahbek i 1828 en folkebogsudgivelse i tre solide bind under den monumentale titel *Dansk Norsk Nationalværk*, som sammenlagt indeholdt elleve historier. Ifølge Venninghaussens lejebibliotekskatalog fra 1825 kunne man på samme tid have lejet de 9 af dem – samt mange tilsvarende – ikke samlet og indbundet, men som traditionelle, enkelte skillingstryk i oktav.

Det traditionelle repertoire af „små historier“, som havde taget form fra det 16. århundrede til begyndelsen af det 18. århundrede, var stadig en levende del af det voksende litterære marked og af hovedstadens læsekultur, således som den præsenteres i lejebibliotekerne fra anden halvdel af det 18. århundrede. Såvel de traditionelle „små historier“ som nye i gammel stil forsvandt ikke fra det litterære marked i begyndelsen af 1800-tallet – tværtimod fik de en renaissance. Ikke alene blev de nu også trykt i provinsen, men i København vidner J.R. Thieles salgslister om produktionens forøgelse. De var en del af læserevolutionen i det 18. århundrede, og den læsning, som de repræsenterede, overlevede langt ind i det 19. århundrede.

²⁸ Opstillingen er baseret på bibliografi til *Danske Folkebøger*, 1-13, Kbh. 1915-1936. Medtaget er alene udgaver med identificeret trykkested.

Historiernes bogtrykkere: 18.-19. århundrede
 fire eksempler

Bogtrykkeri:	Titel og udgivelsesår:			
	Helena	Kejser Octavian	Griseldis	Fortunatus
J. Wielandt	1729			
H.K.M. Privilegerede Bogtrykkeri: Wielands Enke	1734, 1754, 1757, 1763	1744, 1754, 1764	1733, 1752	
Hans Jensen Graae	1781, 1784	1768, 1780, 1785	1783	
J. R. Thiele	efter 1770 efter 1770 m. 1797/1806 efter 1806		m. 1797/1806 efter 1806	m. 1804/1806 1816
Tribler	1819			
Haderslev	1806	1799, 1819		
S. A. Nissen	m. 1829/1835			m. 1823/1827
B. Schlesinger		Dansk-Norsk Nationalværk 1828	Dansk-Norsk Nationalværk 1829	Dansk-Norsk Nationalværk 1830
Damm/Kolstad (Christiania)	1849, 1859, 1869	1843, 1858	1864	
Behrends Enke	1849, 1852, 1856, 1857, 1858, 1861		1847, 1848, 1852, 1855, 1861	
Forlagsbureauet Thieles trykkeri			Elberlings Danske Folke- bøger 1867	Elberlings Danske Folke- bøger 1867
Jul. Strandberg/Lund m.fl.	1865, 1866, 1871, 1872	1885	1876	ca. 1865, 1872
V. Pio/Sally B. Salomon	1875			1876

Fra „små historier“ til „folkebøger“

Det er ikke usandsynligt, at den intellektuelle litterære og nationalt borgerlige interesse i skillingstrykkene i slutningen af 1700-tallet og begyndelsen af 1800-tallet som en utilsigtet konsekvens har suppleret katalogbestanden af gamle historier hos forretningsfolk som Thiele og Tribler, samtidig med at enkelte af de gamle historier og krøniker blev genskrevet i oplysningsøjemed – således som det var tilfældet med eksemplet *De danske Kongers Levnedsbeskrivelse*. De „små historier“, som gradvist fik betegnelsen „folkebøger“ hæftet på sig, havde litterært liv i forskellig medie-form, på forskellige markeder, eller i forhold til forskelligt publikum i de første årtier af det 19. århundrede.

Med C. Elberling's udgivelse *Danske Folkebøger* blev genrebetegnelsen folkebog i 1867 knæsat på titelniveau. Hans begrundelse for at udgive de gamle historier om *Karl Magnus*, *Griseldis*, *En Doctors Datter*, *Fortunatus* og *Melusina* var bemærkelsesværdig klar:

„medens de fleste af vore Folkebøger endnu bestandig kjøbes og læses af Menigmand, kjender det dannede Publicum omtrent lige saa lidet til dem, som før Nyerup og Rahbek havde virket....

Jeg kom til at betragte disse Bøger med dyb Ærbødighed, og jeg ønskede at kunne bidrage Noget til paany at gjøre dem bekjendte blandt de dannede Klasser. Men det var her ikke tilstrækkeligt at skrive om dem, selv om jeg havde troet mig i Stand til at gjøre det smukt: jeg maatte kunne vise Folk, hvorledes de skulde faa fat paa dem. Og dette er forbundet med nogle Vanskeligheder. De eneste Udgaver, som man kan faae, komme nemlig slet ikke paa det Marked, hvor de dannede Klasser kjøbe deres Bøger; disse Udgaver ere derhos udstyrede paa det allertarveligste og, som ovenfor sagt, i alle Henseender mangelfulde.“²⁹

Der fandtes nu – dvs. i anden halvdel af 1800-tallet – to litterære markeder: Publikums, dvs. de dannede klassers litterære marked, og så et andet – almuens bogmarked, som var klart adskilt fra det rigtige marked.

Rasmus Nyerups aktiviteter i 1816 markerer og billedliggør et skæringspunkt i de „små historier“ og det folkelige bogtryks historie:

Over for dannelseskulturen gav han skriftsproget og litteraturhistorien en folkelig, national dimension ved med udgivelsen af bogen *Almindelig Morshabslæsning* at fremlægge et historisk udvalg af små historier i en ny kontekst. Et traditionelt repertoire af små historier blev klassifi-

²⁹ C. Elberling: *Danske Folkebøger*, Kbh. 1867, s. VII-VIII.

ceret, og Nyerups oplysningsteoretiske, pædagogiske og kulturhistoriske interesse afgrænsede og isolerede netop disse historier – for første gang i deres udgivelseshistorie – fra al den øvrige folkelige læsning .

På det brede litterære marked søgte han samtidig at skabe en national tradition ved at forandre traditionsoverleveringen – således eksempelvis ved at skrive *Alle danske Kongers Levnedbeskrivelse* om, eller ved at udgive helt nye almuebøger i gammel stil.

I begge sammenhænge ville han være traditionsdannende: Det kulturhistoriske udvalg af små historier skulle understøtte nationalpatriotismen, og nationalpatriotismen skulle skrives ind i de øvrige små historier.

Der var således en meningsfuld og snæver sammenhæng i Nyerups indsats på begge de litterære planer – en sammenhæng som gør det klart, at undersøgelse af det folkelige bogtryk og undersøgelse af den folkelige læsningsindhold, hvorvidt læsningen var for morskab eller ej, nødvendigvis må gå bagom den retrospektive, nationalromantiske folkebogstradition, som Nyerup grundlagde, til undersøgelse af udviklingen i det trykte medies produktion af dansksprogede tryk i små formater på tværs af læserevolutionen i 1700-tallet.

SUMMARY

HENRIK HORSTBØLL: *The chap-book and the revolution in reading in the 1700s. From the printer Joachim Wielandt to the printer J.R. Thiele*

„Chap-book“ was a term already in use in the 18th century as a description of the reading material of the common man, but the revolution in reading is a modern designation for the growth in book production and the literary market after 1750. This article raises the issue of what role the chap-books played in the expanding literary market, and to what extent the revolution in reading consisted of a break with the traditional popular editions in Denmark.

The historical development in the holdings of the largest subscription libraries between the 1760s and the 1820s demonstrates that the traditional repertory of chap-books (published i.a. by Joachim Wielandt's Copenhagen print shop from the 1720s on) continued to be represented in the subscription libraries. Rather than disappearing, this repertory experienced growth in the 19th century. The same tendency is traceable in the publishing history of chap-books. The major producer at the beginning of the 19th century was the Copenhagen printer J.R. Thiele.

This development does not correspond to the 'Volksbuch' tradition established by Professor Rasmus Nyerup in Denmark in the period 1789-1816, during which he collected material for his book *Alm. Morshabslæsning...* [General Reading for Entertainment in Denmark and Norway through the Centuries]. In parallel to the German romantic school, Rasmus Nyerup viewed the chap-books as a dying genre and a cultural remnant from earlier popular reading habits. The contemporary and future reading of the common man was to be patriotic and enlightening popular books, which Nyerup himself helped to produce. (This is exemplified in the article by his editing of a centuries-old tradition of publishing brief biographies of kings for the common man).

On this background, the article concludes that the 'Volksbuch' tradition established by Nyerup and continued in the 19th century by K.L. Rahbek (1829) and Carl Elberling (1867) gives an imprecise picture of the reading of the common man in Denmark both before and after the revolution in reading, from the 18th to the 19th century.